

SMÅ BARN OCH SORG

– EN STUDIE KRING DEFINITIVA FÖRLUSTER

Grundnivå
Pedagogiskt arbete

Ida Karlsson
Sara Henrikson

HÖGSKOLAN I BORÅS

Program: LGFÖR, Förskolläraryt utbildning

Svensk titel: Små barn och sorg - En studie kring definitiva förluster

Engelsk titel: Small children and grief - A study about definitive losses

Utgivningsår: 2015

Författare: Ida Karlsson och Sara Henrikson

Handledare: Mary-Anne Holfve-Sabel

Examinator: Ann-Katrin Svensson

Nyckelord: Sorg, död, förskola, små barn, separation, anknytningsteori

Sammanfattning

Bakgrunden till vår studie grundas i att vi båda uppmärksammat problematiken kring sorg och sorgearbete i nära anslutning till dödsfall, både privat och inom förskola. Vi anser att det är en mycket komplex och svår situation som vi i dagens samhälle samtalar relativt lite om. Vi väljer att rikta undersökningens fokus på just sorgearbete i och kring barngrupper för att få en generell bild av hur verksamheten arbetar.

Syftet med studien är att undersöka om arbetet kring existentiella frågor sker kontinuerligt i förskolan eller om det enbart sker vid ett dödsfall i nära anslutning till barngruppen.

Metoden vi valt att använda är kvantitativ i form av enkät. Enkäten skapades elektroniskt och publicerades i två Facebookgrupper vilket ledde till att 150 respondenter deltog i studien varav 116 är förskollärare, resterande är personal i förskolan såsom barnskötare och övriga pedagoger.

Resultatet visar att majoriteten av respondenterna (115 stycken) har erfårit dödsfall i nära anslutning till barngruppen. De tillfrågade anser att de har ett öppet klimat i verksamheten där frågor kring död/sorg får ställas men att barnen i sin tur inte känner sig lika trygga att ställa dessa frågor enligt respondenterna själva. Utbildning visade sig ha liten betydelse för *om* eller *hur* de arbetar med området. De som har erfarenhet av dödsfall knutet till barngruppen arbetar mer medvetet med död/sorg, exempelvis vid samtal kring barnlitteratur. Merparten tillfrågade känner sig trygga och vet vad som förväntas av dem vid ett dödsfall i anslutning till barngruppen. Detta var dock tydligast i ålderskategorin 51-60. Större delen av respondenterna anser att fortbildning inom området är önskvårt.

Innehållsförteckning

1	Förord.....	1
2	Inledning	2
3	Syfte	2
4	Begreppsdefinition	3
5	Teoretisk ram	4
6	Bakgrund.....	6
6.1	Traditioner	6
6.2	Barn och sorg.....	6
6.3	Den vuxnas roll.....	8
6.3.1	Bearbetning genom lek.....	10
7	Metod	11
7.1	Kvantitativ metod, enkät.....	11
7.2	Urval	11
7.3	Genomförande	11
7.4	Analys/Bearbetning	12
7.5	Forskningsetik.....	12
7.6	Tillförlitlighet och giltighet	13
8	Resultat.....	14
9	Diskussion	22
9.1	Metoddiskussion	22
9.2	Resultatdiskussion	23
9.2.1	Öppna samtal och styrdokument	23
9.2.2	Ålder.....	23
9.2.3	Erfarit dödsfall.....	23
9.2.4	Barnlitteratur och barnfilm som verktyg	24
9.2.5	Dödsfall och separation	24
9.2.6	Fortbildning och utbildning.....	25
9.2.7	Förtydligande av frågeställningar.....	26
9.3	Didaktiska konsekvenser	26
9.4	Egna reflektioner	27
10	Referenser	I
11	Bilagor.....	I
11.1	Bilaga 1, Missivbrev	I
11.2	Bilaga 2, Enkät.....	II

1 Förord

Till minne av Anton Karlsson (1990 - 2013) som efter sin hastiga bortgång givit prägel åt undersökningsämnet. Den sorg och saknad du lämnat efter dig har bidragit till större förståelse och insikt i hur unik sorg är för varje individ och vikten av att inte försumma den.

Vi vill rikta ett särskilt TACK till vår handledare Mary-Anne Holfve Sabel som visat stort engagemang och vilja. Hon har på ett lätt och humoristiskt sätt följt oss samt stöttat oss på vår resa genom processens olika faser. Vi vill även tacka våra familjer som stöttat oss under arbetets gång och bistått med god service och förståelse. De respondenter som valt att delta i undersökningen vill vi tacka, utan er hade studien aldrig varit möjlig.

En tanke riktas till de familjer och medmänniskor som förlorat en nära anhörig, vilka har ingått i vår studie. Vi har vid ett flertal tillfällen under arbetets gång stannat upp och känt värn inför att vår undersökning innefattar förlorade människoliv.

2 Inledning

”För att visa omsorg behöver man inte vara en övermänniska, det räcker att man är medmänniska.” (Bøge & Dige 2006, s.25)

Att stödja någon som mist en familjemedlem eller nära anhörig görs sällan utan svårigheter, ofta krävs det resurser, förberedelser och energi. Det traumatiska tillstånd sorgen innebär går inte att bota på ett ögonblick varken med medömkan eller medicin. Vårt eget agerande i en sådan situation bör utgå från insikt i att sorg inte är en sjukdom utan ett osedvanligt tungt livsvillkor (Bøge & Dige 2006).

Under vår utbildning har vi båda uppmärksammat problematiken kring sorg och sorgearbete i nära anslutning till dödsfall, både privat och inom förskolan. Vi anser att det är en mycket komplex och svår situation som vi i dagens samhälle samtalar relativt lite om, innan vi väl drabbats. Oavsett om det är en nära anhörig, ett barn i barngruppen eller ett husdjur som dött så berörs vi alla någon gång av sorg och den smärta sorgen för med sig. I *Läroplan för förskolan* (Lpfö 98, rev. 2010) finns en otrolig mångfald med mål att sträva mot, dock nämns frågor kring liv och död relativt vagt eller så är de fritt tolkningsbara. Med anledning av våra egna erfarenheter kring sorg har vi fått upp ögonen för hur lite vi faktiskt samtalar om existentiella frågor överlag och i synnerhet sorgearbete, vilket vi ser som en brist i samhället. Vi väljer att rikta undersökningens fokus på just sorg i och kring barngrupper för att få en uppfattning av hur verksamheten arbetar.

3 Syfte

Vi vill undersöka om arbetet kring existentiella frågor sker kontinuerligt i förskolan eller om det enbart sker vid ett dödsfall i nära anslutning till barngruppen.

- Hur tar man tillvara på befintliga redskap som finns i verksamheten och kopplar dem till ämnet död/sorg?
- Vid vilka situationer sker arbetet kring frågor som rör död och eventuell sorg?
- Vilka faktorer påverkar det aktiva arbetet med frågor som rör död och eventuell sorg?

4 Begreppsdefinition

Nedan redogörs för de begrepp som vi använder i texten och finner nödvändiga att förklara.

Pedagog = Person i förskolan som arbetar pedagogiskt i barngrupp.

Kvantifiera = Att kunna räkna eller föra statistik över något.

Signifikans = Innebär att ett värde i undersökningen är säkerställt och inte beror på slumpen.

p-värde = Sannolikheten för att skillnaden uppstått pga. slumpen är mycket liten om p-värdet är lågt.

Chi² test = Test som jämför olika värden och hypoteser för att uppfatta om det finns skillnader i svar mellan olika ingående kategorier.

Facebookgrupp = Sida på internet vars medlemmar innefattas av en specifik målgrupp eller där medlemmarna har ett gemensamt intresse.

Google formulär = Webbaserat IT-verktyg för att skapa en elektronisk enkät.

5 Teoretisk ram

I följande kapitel vill vi redogöra för vår teoretiska utgångspunkt. Av fler teoretiska utgångspunkter är det anknytningsteorin som vi finner bäst lämpad då den berör hur vi reagerar på separation.

Alla människor är i behov av nära känslomässiga relationer, till familj, nära vänner och kärleksrelationer. Redan det lilla barnet startar med att skapa en relation till exempelvis sin mamma för att överleva vilket innebär att mamman blir en viktig person för barnet. Ängest och sorg är vanliga reaktioner hos barn även vid korta separationer från sina föräldrar menar John Bowlby som studerat relationer mellan vuxna och barn (Fahrman 1993).

Anknytningsteori som det sedermera benämns anses idag vara den mest betydelsefulla psykologiska teori som berör hur människor förhåller sig till omsorg, närhet och sina egna upptäckter. Bowlby riktade undersökningarnas fokus på hur en bristfällig relation mellan barnet och föräldern påverkar barnets utveckling negativt. För att ett barn ska få bästa möjlighet till en god självbild krävs att föräldrarna bekräftar och ser barnet. Omedvetna signaler som föräldern sänder ut talar sitt eget språk och barnet uppfattar dessa signaler mycket tidigt. Den nära känslomässiga relationen övergår ofta till en anknytningsrelation om den är varaktig över tid, personen i relationen inte är utbytbar samt att obehag upplevs vid ofrivillig separation. Barnet söker sig alltså till sin mamma för närhet och trygghet vilket innebär att barnet är anknutet till sin förälder och inte vice versa. Anknytningens styrka är inte det viktiga utan snarare att barnet blir bekräftat i det de söker. På så vis finns en trygg bas. Denna bas innebär trygghet och säkerhet för barnet, inte bara när det gäller grundläggande behov såsom mat, hygien och husrum utan också känslomässiga behov. Den trygga basen utgör en säker hamn som barnet kan återvända till efter sina utforskande turer eller när det börjar kännas oroligt. I hotfulla situationer använder sig barnet av anknytningsbeteenden såsom sträcka upp armarna, närma sig och i vissa fall gråt oavsett om han/hon har en anknytningsrelation med den vuxne. Barn kan visa dessa beteende mot personer inom och utom familjen. Pedagoger i förskolan är ett typexempel på en sådan person. Detta innebär inte att barnet är helt utan anknytningsrelation på förskolan, ofta upprättar barnet en eller flera sådana relationer men behåller anknytningsbeteendet gentemot kvarstående pedagoger. Det reflexmässiga anknytningsbeteendet når sin kulmen vid två års ålder. När barnets kognitiva förmåga utvecklas ökar möjligheterna att hantera separation från sina föräldrar eller mötet med främmande människor bättre. Dock fortsätter barn att vara känsliga för separationer vad gäller sina anknytningspersoner och främst om separationen sträcker sig över flera dygn (Broberg, Hagström & Broberg 2012).

Präglas däremot relationen av en otrygg bas kommer barnet hämmas i sin förmåga att undersöka omvärlden och utvecklas i takt med sina upptäckter. Detta på grund av att barnet inte kan lita på att den vuxne finns där när han/hon behöver det. Ett medfött anknytningssystem som är nära kopplat till våra rädslor styr om systemet är aktiverat eller i viloläge. Främmande platser, personer och plötsliga förändringar uppfattas av systemet som faror vilket aktiverar barnets anknytningssystem. Som anknytningsperson handlar det om att

hjälpa barnet reglera sitt känslomässiga tillstånd fram till det att barnet når kognitiv mognad och själv kan hantera och förstå dessa tillstånd. På lång sikt innebär ett aktiverat anknytningssystem stor påfrestning för barnet och möjligen ökad aggressivitet mot både vuxna och jämnåriga. Det är alltså av största vikt att hjälpa barn få deras anknytningssystem i viloläge (Broberg, Hagström & Broberg 2012).

Som tidigare nämnts reagerar barnet starkt även på kortare separationer från sin/sina anknytningspersoner. Dessa reaktioner består delvis av vredesutbrott, rastlöshet och otröstlig gråt. Barn går igenom tre olika faser under en separation beroende på dess tid. I början handlar det främst om protest från barnet genom att till varje pris försöka återskapa kontakten med föräldern. Barnet visar också tydligt att det enbart är *den* vuxna som gäller och alla andras försök till tröst ignoreras eller avvisas. Känslor som barnet visar starkt i denna fas är ilska och rädsla. Pratar vi om dygnslånga separationer övergår barnets reaktion i förtvivlan som blir nästa fas. Barnet visar tydliga tecken på oron i att inte längre kunna återförenas med sin anknytningsperson. Detta leder i sin tur till att barnet drar sig undan och blir mindre kontaktsökande. Saknaden av föräldern har startat en sorgprocess hos barnet som gett upp hoppet om att återse den kära. Den separation som varar över längre tid innebär för barnet ett smärtsamt inre drama. Barnet har då påbörjat ett sorgearbete och finner ingen framgång i att handskas med de starka känslorna då de kapats känslomässigt. Dessutom försöker barnet, om tillfälle ges, skaffa sig en permanent ersättare för den förlorade föräldern. De tre faser och de olika reaktionssätt som barnet går igenom är en medfödd psykologisk försvarsmekanism. Antalet anknytningsrelationer som barn utvecklar varierar förstås och beror på hur många personer de har i sin närmiljö och som de träffar regelbundet. Merparten barn, oavsett kultur, verkar upprätta mellan en och fem anknytningsrelationer fränsett storleken på umgänget (Broberg 2008).

6 Bakgrund

Litteraturkapitlet nedan kommer att ta upp relevant forskning som är relaterad till undersökningsområdet. Vi anser att vår valda litteratur belyser och berikar arbetet i frågor som rör traditioner, barns sorgeprocess och den vuxnes roll.

6.1 Traditioner

Förr i världen deltog barn i livets olika skeden på ett annat sätt jämfört med hur det är nu. Både födelse, sjukdomstid och dödsfall skedde vanligen i hemmet vilket gjorde att barnen var närvarande och fick vara med under de olika faserna, de var mer medveten om döden förr (Foster 1990). Efter ett dödsfall var det vanligt att den döde visades upp en sista gång så att familj och bekanta med egna ögon kunde se att den avlidne verkligen var död och därefter ta farväl. Att se den avlidne medverkar till att göra det överkliga mer greppbart, hindrar fantasier och underlättar i sorgen. De ritualer som vi människor har vid dödsfall bidrar till en struktur i kaoset och ger närstående en möjlighet att visa deltagande och stöd gentemot de närmst drabbade (Dyregrov 2002, 2007). I dagens samhälle är döden inte det mest naturliga samtalsämne och i det vardagliga pusslet kan samtal kring livets slutskede och döden kännas avlägset. Nu för tiden är det vanligare att människor föds och dör på sjukhus, vilket leder till att de anhöriga i större mån kan välja vilka som får delta i dessa händelser och de som oftast utesluts då är barn. Av välmening och avsikt att bespara barn den smärta som död av en anhörig för med sig väljer vuxna att exkludera barn. Detta kan dock leda till att barn växer upp med en rädsla inför och att samtala kring döden (Foster 1990). Dyregrov (2002) beskriver hur vuxna många gånger väljer att inte berätta sanningen, hemlighålla information eller stänga ute barn från att delta i ritualer i tron om att bespara barn psykisk smärta.

6.2 Barn och sorg

Vuxna sörjer men det är betydelsefullt att ha vetskap även om barns sorg. Barn liksom människor i andra åldrar tänker på precis samma existentiella frågor såsom liv och död, kärlek och hat samt över relationer. Funderingarna är utifrån barnets egna perspektiv och erfarenheter som ligger på deras kognitiva utvecklingsnivå. Vuxna har ett stort behov av att diskutera och reflektera över dessa frågor tillsammans eller enskilt, för att kunna formulera sina resonemang till åsikter och ställningstaganden. Detta gäller även barn som måste få möjlighet att utveckla sina tankar i tidig ålder (Öhman 2003). Det är alltså mer angeläget för yngre barn att få stöttning i sorgen då de inte själva ser sitt behov av att diskutera dessa frågor. De har inte samma förståelse för dödens slutgiltighet och sorgens påverkan. Varje barn är unikt och sörjer på sitt egna sätt beroende på var de är i sin kognitiva utveckling och deras reaktioner kan vara väldigt olika (Dyregrov 2002). Alla spädbarn upplever någon gång övergivenhet då dess anknytningsperson försvinner utom räckhåll en stund. Barnets erfarenhet blir dock oftast att denne kommer tillbaka. Tyvärr får vissa barn erfara ett dödsfall redan i tidig ålder (Falk & Lönnroth 1999). De allra yngsta barnen (0-2år) reagerar inte på själva dödsfallet utan känner snarare av omgivningens reaktioner och kanske främst föräldrarnas förändrade stämningsläge. Då en förälder eller annan anknytningsperson blir psykiskt påverkad av dödsfallet begränsas denne känslomässigt. Detta leder i sin tur till att kontakten och relationen gentemot spädbarnet påverkas. Barnet märker av att relationen förändras och

sörjer då den förlorade kontakten. Spädbarns sorg yttrar sig först genom vredesutbrott, rastlöshet och otröstlig gråt. Därefter söker barnet tröst, inte bara hos vuxna, utan även hos andra ting med betydelse såsom snuttefilt eller favoritnalle (Foster 1990).

Gyllenswärd och Foster (1997; 1990) förklarar att barn som inte fyllt fem år har svårt att förstå sig på döden samt ord såsom *aldrig* och *alltid* eftersom dessa är tidsbegrepp. Upplevelsen av förlust kan trots denna oförståelse sätta starka spår hos barnet. Barnet reagerar till viss del på frånvaron av den döda men de starkaste reaktionerna är en konsekvens av familjens sorg. Vanligt förekommande med barn i treårsåldern är att de väljer förnekelse av dödsfallet och låtsas att personen i fråga inte är borta eller att stämningen i hemmet inte har förändrats. De skapar en distans till sina starka känslor genom att försöka få vardagen att fortsätta som vanligt med lekar och aktiviteter. Att förstå dessa starka känslor kan vara svårt för yngre barn vilket kan leda till en rädsla och ångest över vad som händer i familjen. Worden (1996) beskriver tre stadier för hur barn uppfattar dödsfallet i olika åldrar. I åldern 3-5 år tros den döde vara borta men existera någon annanstans, i åldern 5-9 år är döden något som kan undvikas. I det tredje stadiet, runt 10 år förstår barnet att döden är ofrånkomlig och att den påverkar alla människor, även sig själv. Torbic (2011) menar att barn i förskoleåldern inte alltid kan förstå skillnaden på död och sömn vilket kan leda till en viss oro inför att gå och lägga sig. Falk och Lönnroth (1999) visar på oförståelsen hos förskolebarnet kring slump, detta leder till föreställningar om att allt som sker är konsekvenser av ett aktivt agerande. I barnets värld är det därför lätt att ta på sig skulden till varför exempelvis en förälder eller ett syskon har dött.

Enligt Jarratt och Foster (1996; 1990) reagerar barn oavsett ålder på olika sätt för att hantera sorg. En vanlig följd av en anhörigs död är att barnet får svårt att komma till ro och somna. Ångestfyllda uppvaknande samt mardrömmar som plågar barnet är vanligt förekommande. Mardrömmarna gör även att barnet kan få svårt att skilja på gränsen mellan vad som är dröm och verklighet. Även en förlorad aptit eller en vägran till att äta vissa saker kan yttra sig hos barnet. I vissa fall kan det hjälpa om vuxna under en tid bemöter barnet som om han/hon vore yngre än den aktuella åldern. Att sänka kravet på barnets färdigheter kan ge en viss tröst. Sörjande barn kan även drabbas av kroppsliga besvär såsom huvudvärk, illamående eller upplevelsen av smärta som inte existerar i/på kroppen. Skuldkänslor över, enligt barnet, otillåtna tankar och önskningar gentemot den döde bidrar till olika reaktioner mot dess omgivning. Vanligtvis försöker barnet återställa ordningen i hemmet genom att trösta sina föräldrar eller vara extra snäll och medgörlig. Gyllenswärd (1997) belyser att barnet även kan reagera omvänt och bli utåtagerande, besvärligt och bråkigt för att de inte förstår situationen eller sina känslor.

6.3 Den vuxnas roll

Bøge och Dige (2006) förklarar att på grund av separationer såsom skilsmässa eller dödsfall förlorar ungefär vart tredje barn i Sverige någon gång en förälder. De menar vidare att det inte är frågan om vi i förskolan kommer att stöta på och behöva hjälpa dessa barn utan snarare när. Barn ska i förskolan ges möjlighet till att dela med sig av tankar och reflektera över livsfrågor (Lpfö98 rev. 2010)

Barn kommer under sin uppväxt hamna i situationer som påverkar dem och som de saknar förutsättningar att hantera. Utgångsläget för pedagoger i förskolan blir unikt tack vare att de spenderar mycket pedagogisk tid med barn samt att de byggt upp en trygg grund. Möjligheten att observera barnet under en lång tid för att kunna se dess utveckling är god (Ekvik 2005). Det är nödvändigt, att som vuxen, vid ett flertal tillfällen fråga om barnet vill prata om vad som hänt. Vikten av att vuxna öppnar upp för samtalet och inte väntar på att barnet ska vara initiativtagaren är markant. Genom att vara genuint intresserad och nyfiken kommer barnet få förtroende för pedagogen vilket leder till att barnet kan hjälpas samt utvecklas i sin svåra situation. Yngre barn innehar inte samma möjlighet att bearbeta genom språket som vuxna och äldre barn har. De drabbas därav hårdare då starka känslor som uppstår vid sorg inte kan uttryckas (Bøge & Dige 2006). Till och med spädbarnet är i behov av förklaring om vad död innebär och upplysning om det som har hänt den anhörige (Chesterson 2011). Vikten av information till barn samt ärlighet trots att informationen kan kännas tung att förmedla är av största betydelse. Barnen kan reagera starkt på informationen men det leder i fortsättningen till barnets tillit och att de kan få en förståelse för de vuxnas reaktioner på händelsen. De vuxna måste vara medvetna om de yngre barnens begränsningar i språk och därför tydliggöra samt förstå att det krävs förberedelser, tid och energi för att stötta barn i dess bearbetning. Sorgen går inte att bota på ett kort ögonblick men genom att lyssna och finnas där som stöd kan man påverka på sikt (Bøge & Dige 2006; Dyregrov 2002).

Ekvik (2005) menar att det största felet vuxna gör är att försumma andras sorg och att inte se den för vad den är. Det är viktigt att låta sorgen ta den plats den behöver och ge den utrymme.

”Det är viktigt att förstå att alla dödsfall i sig innebär en katastrof, även om styrkan i katastrofen är av olika grad. En katastrof med många döda är likväl ett dödsfall i taget. Det är en enskild människas liv som upphör även om det samtidigt sker med andra människors död och av samma anledning. Det är viktigt att minnas då enskilda sorger så lätt kan försvinna i mängden och drunkna i en slags kollektiv sorg” (Edman & Dahlgren 2005, s. 41)

Barn måste få möjlighet till information om vad som hänt på en nivå som är lämplig för dess kognitiva förståelse. Att ge barn förklaringar till vad som sker i deras omgivning bidrar till sammanhang och meningsskapande (Chesterson 2011). Förskolan ska bidra till att barn får möjlighet att skapa mening och sammanhang samt bidra till barns utveckling av sitt självförtroende (Lpfö98 rev. 2010). Raundalen och Schultz (2007) förklarar att en god mental hälsa är beroende av upplevelsen av sammanhang i livet. Bøge och Dige (2006) menar vidare att barn som får erfara separation i form av dödsfall eller skilsmässa i vissa fall beskyller sig

själva för att kunna känna någon form av kontroll över situationen. Om barnet inte får möjlighet till samtal om sina tankar med en ansvarsfull vuxen kan detta leda till att barnet utvecklar en negativ självbild. Ekvik (2005) belyser att vuxna inte får trösta barnet på ett sådant sätt som syftar till att glömma vad som hänt, utan det är viktigt för barnet att få komma ihåg den avlidne. Detta för att kunna finna sin identitet och skapa en god självkänsla. Det är ytterst viktigt att vuxna har en öppen kommunikation och stöttar barnet då denne hanterar situationen. Studier har visat att barn i förskolan missgynnas av att inte få möjlighet till bearbetning. Det kan till en början verka som att barnet påverkas negativt av bearbetning men i det långa loppet utvecklas barnet mer jämlikt med dem som inte drabbats. Därför ska pedagoger i förskolan inte bli förvånade om barnet blir utåtagerande utan vara medvetna om att det är ett steg i barnets sorgprocess. Ett barn som drabbats men inte haft någon att samtala med kan påverkas av detta även senare i livet (Bøge & Dige 2006). I en studie som gjordes på 50-talet över barn och deras självmordsbeteende kunde man se att i 75-80% av fallen var föräldrar frånvarande på grund av skilsmässa, sjukdom eller dödsfall (Fahrman 1993). Chesterson (2011) beskriver hur barn som tidigt i livet förlorat en förälder till följd av en skilsmässa eller dödsfall i större utsträckning drabbas av depression eller psykisk ohälsa. Detta kan bryta ut längre fram i livet när barnet drabbas av en ny separation, exempelvis då ett förhållande tar slut i tonåren.

För att pedagoger i förskolan ska kunna förbereda sig på att möta barn som av olika anledningar sörjer kan en handlingsplan vara lämplig att utforma. I handlingsplanen kan det finnas information om hur akuta krissituationer ska hanteras, vilka som ska informeras, på vilket sätt och i vilken ordning. Det kan även vara bra att upprätta en plan över hur avdelningarna på förskolan kontinuerligt ska arbeta med död, sorg och förluster tillsammans med barnen samt se till att hela arbetslaget tar ansvar för arbetet. En pedagogisk utbildning medför sällan förberedelse eller praktiska exempel på hur krissituationer ska hanteras vilket innebär att pedagoger står handfallna när det ofattbara inträffar. Det är inte ovanligt att man som drabbad möts av en tyst mur där omgivningen vet vad som hänt men ingen nämner det vilket medför en känsla av osynlighet (Bøge & Dige 2006). Ekvik (1993) menar att en pedagog som inte klarar av att samtala om död, sorg och känslor tillsammans med barn inte är till mycket hjälp i en krissituation. Han menar vidare att detta är något som skulle finnas med på schemat i lärarutbildningarna. Forskning har visat att det lönar sig att vara förberedd och ha en plan för hur en krishantering ska hanteras och att inte utgå från sunt förnuft. Att ha en gemensam plan och förhållningssätt gör att pedagoger i förskolan kan arbeta mer ansvarsfullt. Om pedagoger känner sig oförberedda i mötet med barns sorg är det viktigt att ta in hjälp från annat håll, att ansvaret ges till någon som kan axla det (Bøge & Dige 2006). Ekvik (1993) förtydligar dock att experthjälpen inte bör ersätta pedagogens roll utan snarare fungera som ett komplement. Han hävdar även att pedagogers utgångsläge är bäst med tanke på den tid som spenderas tillsammans med barn redan från tidig ålder. För att underlätta i barns eventuella bearbetning kan pedagoger med fördel stödja barn redan från ett halvårs ålder i att hantera olika känslor såsom ilska, sorg eller upprymdhet (Broberg, Hagström & Broberg 2012).

6.3.1 Bearbetning genom lek

Som tidigare nämnts ger ritualer oss meningsskapande i kaotiska situationer och en möjlighet till uttryck för de känslor som uppstår. Det som vuxna gör genom ritualer är detsamma som barn gör i sin lek. I leken får barnen möjlighet att skapa mening och förståelse för vad som hänt och göra det ofattbara verkligt (Bøge & Dige 2006). I leken får barn tillfälle att bearbeta och uttrycka oro och rädsla från sina upplevelser. I förskolan måste barn erbjudas ett uttryckssätt för sorg så att de inte trycker undan den (Bendt 1993). Fahrman (1993) förklarar att barn i leken kan göra det obegripliga begripligt genom att leka samma sak om och om igen tills de greppat situationen. Att barn upprepar leken tyder på bearbetning av något viktigt. Observeras leken kan en utveckling synliggöras då barnet uppnår en ökad förståelse.

I leken och sagans värld får barn möjlighet att kliva i och ur olika roller samt *världar*. Här stöter barn på känslor som ilska, glädje, sorg, hämnd och avundsjuka. Det är känslor som i vanliga fall kan tyckas förbjudna men tas på allvar och nedvärderas inte i sagorna. Barnlitteratur kan många gånger lösa frågor kring vardagliga dilemman som uppstår i förskolan (Bendt 1993). Sedney (2002) menar att barn exponeras för död och sorg i många av de barnfilmer som är populära. För barn som erfarit dödsfall eller av annan anledning sörjer finns det möjlighet att genom fantasi och film kunna bearbeta sin sorg. Hon menar vidare att de vuxna som arbetar med barn tack vare dessa filmer har en inkörsport till samtal och diskussioner kring den död och sorg som förekommer. Det är viktigt att pedagoger håller sig uppdaterade kring de filmer som barn samtalar om och återspeglar i leken. Medvetenhet kring hur död och sorg porträtteras i filmerna bidrar till att diskussion kan föras tillsammans med barnen. Enlig Fahrman (1993) bearbetar barn sina intryck från film eller TV i sin lek. De provar olika roller och bearbetar sekvenser som de funnit skrämmande. En studie gjord på dödsfall av viktiga karaktärer i barnfilm kontra vuxentillåten film visar att dödsfall förekommer mer frekvent i barnfilm. Att barn utsätts för död i mediet kan i vissa fall leda till mardrömmar hos en del barn som då oroar sig för om liknande händelser kan ske i verkligheten. Förekomst av död i barnfilm anses bidra till att barn får en bättre förståelse för död och sorg om det hanteras på ett bra sätt (Colman o.a. 2014).

7 Metod

I följande kapitel redogör vi för hur insamlingen av data gått tillväga. Examensarbetet innefattar en kvantitativ studie med en så kallad enkätundersökning. Vi kommer även att presentera urval, genomförande, analys, etiska forskningsprinciper samt hur vi uppnår reliabilitet och validitet i arbetet.

7.1 Kvantitativ metod, enkät

Det finns flera olika verktyg att tillgå när en undersökning ska genomföras såsom observation, intervju, enkät och selfreport. Vi har i vår undersökning valt att rikta in oss på kvantitativ metod och enkät. Metoden i vårt fall innebär att forskaren använder sig av siffror eller ord för att beteckna mindre än, mer än osv. Metoden lämpar sig bra om undersökningen går ut på att ta reda på hur ofta något förekommer. I en enkät kan information lätt kvantifieras. Här är vi som undersökare inte intresserade av att få reda på varför något förekommer utan snarare hur ofta. Den kvantitativa metoden används för att vi vill kunna generalisera, kunna uttala oss om fler människor än de personer som valt att delta i vår undersökning (Björkdahl Ordell & Dimenäs 2007). Vårt fokus är kollektivet och inte den enskilda individen. En fördel med enkät är att vi förhoppningsvis når ut till fler respondenter än om vi hade valt någon annan metod. Vår ambition är att få mer än 100 respondenter. Thurén (1991) menar att med fler respondenter ökar undersökningens reliabilitet, alltså dess potential för att uppnå god validitet. Enkät lämpar sig för undersökningar där de tillfrågade i större utsträckning vill vara anonyma (Björkdahl Ordell & Dimenäs 2007). Detta känns relevant i vår undersökning då frågor som rör död/sorg berör alla människor olika och vi vill värna om våra respondenter genom att låta dem svara frivilligt på en elektronisk enkät.

7.2 Urval

Då vår undersökning syftar till att se hur ofta något förekommer vill vi i att våra respondenter är verksamma och utbildade pedagoger i förskolan. Vi vänder oss alltså till både *förskollärare, barnskötare* och *övrig personal* som arbetar i barngrupp. Med alternativet *övrig personal* syftar vi till utformningen av vår enkät där respondenterna får kryssa i vilken utbildning de har. Alternativet *övrig personal* är en kryssfråga med tillhörande fält för vidare specificering av dennes befattning. Vår elektroniska enkät publicerades i två Facebookgrupper som riktar sig till verksamma pedagoger i förskolan.

7.3 Genomförande

Inför vår första handledning avsattes mycket tid till enkäten och inläsning av möjlig relevant litteratur. Vi ville vara förberedda och pålästa för att kunna ta oss an examensarbetet på bästa sätt, ämnet död och sorg känns intressant och relevant. Vår enkät var nästintill klar och med hjälp av vår handledare kunde vissa ordval korrigeras och mindre justeringar göras för att senare samma dag publicera en färdig enkät. Våra ändringar bestod av att korta ner och omformulera meningar så att värderingsord minimerades. Vi ville att enkäten (se bilaga 2) skulle vara inbjudande och samtidigt ville vi få sanningsenliga svar. Respondenter svarar uppriktigt om frågan är ställd på ett sätt så att de inte behöver få dåligt samvete eller på annat sätt erfara olust. En väl utformad enkät ska heller inte innehålla för många frågor då

svarstiden ökar, därav valde vi 20 kortfattade frågor. Större delen av vår enkät bestod av olika påståenden där den tillfrågade fick välja det svarsalternativ som hen tyckte överensstämde med sin föreställning; instämmer inte, instämmer delvis, instämmer alternativt instämmer helt. Verkyget vi valde att skapa vår enkät i blev sedermera Google Formulär, vilket är ett lämpligt verktyg då respondenternas svar automatiskt hamnar i ett Excel-ark.

7.4 Analys/Bearbetning

När vårt senast utsatta svarsdatum passerat stängde vi ner länken för ytterligare respondenter, detta för att kunna börja analysera insamlad data i god tid. Vår ambition om svarsdeltagande överträffades, totalt 150 respondenter. Beroende på respondenternas svarsfrekvens kan deltagandet i frågorna variera. Det Excel-ark vi tidigare nämnt ligger till grund för vårt resultat. Utifrån respondenternas svar kunde vi enkelt, tack vare Excel, utläsa olika mönster och tydliga skillnader. Detta beror på att Excel omvandlat svaren till siffror. För att statistiskt kunna säkerställa vissa signifikanta skillnader har vi använt oss av *Statistical Package for the Social Sciences* (IBM SPSS 21). De befintliga data gick enkelt att föra över från Excel till IBM SPSS 21. Programvaran användes i vårt fall för att analysera och jämföra olika svar med kategorier för att bedöma avsaknaden av slump. I detta fall valde vi att göra ett så kallat χ^2 test. Vi har med hjälp av våra tabeller och p-värden diskuterat och analyserat tillsammans för att kunna tolka resultaten i vår undersökning.

7.5 Forskningsetik

Det finns fyra forskningsetiska principer som måste följas då forskning bedrivs. Dessa är *informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* och *nyttjandekravet*.

Informationskravet innebär att forskaren måste informera deltagarna om deras uppgift i undersökningen samt att det är frivilligt att medverka. Informationen ska omfatta de moment som kan påverka individens vilja till att delta. I samband med att vi publicerar vår enkät på Facebook finns ett missivbrev (se bilaga 1) som respondenterna får ta del av. För att vidare kunna delta måste de göra ett aktivt val genom att klicka på en länk som för dem vidare till själva enkäten. *Samtyckeskravet* handlar om att forskaren måste få undersökningsdeltagarens samtycke. Om undersökningen berör barn under 15 år kan det även behövas ett samtycke från förälder/vårdnadshavare. Samtycke i vår undersökning ger respondenterna själva i samband med att de väljer att svara på den elektroniska enkäten. *Konfidentialitetskravet* berör som det låter, konfidentialitet kring alla uppgifter som finns på de deltagande personerna i en undersökning. Personuppgifterna ska förvaras på ett så säkert sätt att obehöriga inte ska kunna komma åt dem. Eftersom vår enkät är elektronisk och inga personuppgifter krävs finns heller ingen risk att obehöriga kan komma över känslig informationen. Det sista kravet kring etiska principer är *nyttjandekravet* som innebär att alla de uppgifter som samlas in under undersökningen enbart får användas för forskningsändamål och får därmed inte spridas eller användas för exempelvis kommersiellt bruk (Vetenskapsrådet 2002). De insamlade data kommer endast att användas i detta arbete och inte spridas utanför Högskolan i Borås.

7.6 Tillförlitlighet och giltighet

Reliabilitet handlar om undersökningens trovärdighet, att man kan lita på resultatet. Det innebär bland annat att vi som undersökare har fått öva på att formulera frågeställningar och sätta samman en enkät. Ju fler enkäter som gjorts tidigare, desto säkrare blir vi på det och detta leder i sin tur till ökad reliabilitet (Björkdahl Ordell & Dimenäs 2007). Då vi vid ett flertal tillfällen under vår utbildning fått pröva på att använda oss av enkät som redskap kände vi oss relativt säkra på hur vår enkät borde utformas. Thurén (1991) menar att reliabilitet även kan uppnås om man räknat rätt samt att tillräckligt många personer har svarat på enkäten. Då vår sammanställning skett automatiskt i ett Excel-ark minskar risken för felräkning eller annan differens.

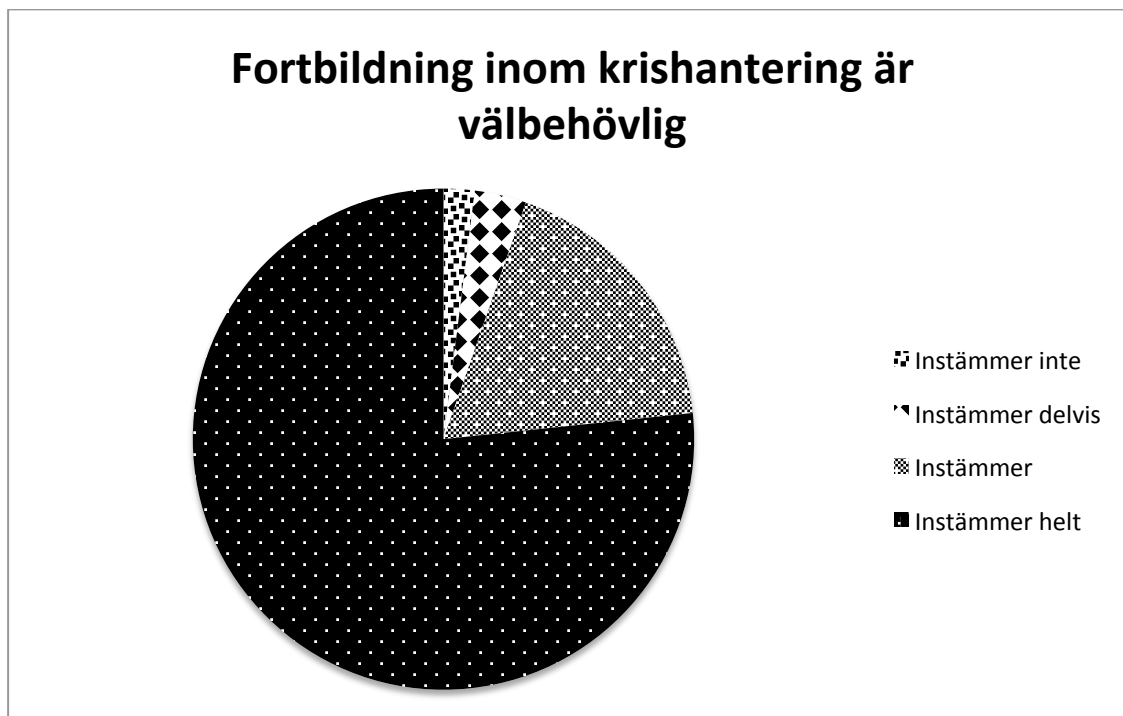
Enligt Trost (2012) innebär validitet att studien som förs eller frågan som ställs är giltig, att den mäter vad som avses. Till skillnad från reliabilitet uppnås inte validitet av mängden respondenter utan istället av antalet fullgjorda enkäter där respondenterna svarat på varje fråga. Validiteten ökar även om undersökningen granskas av en vetenskapligt skolad person, detta gällande bland annat enkätkonstruktion. Våra enkätfrågor granskades och godkändes av en handledare från Högskolan i Borås. Hon följde oss även kontinuerligt under de veckor som arbetet pågick. Genom detta samt att svarsfrekvensen på vår enkät var fullgjord anser vi att studien har validitet.

8 Resultat

Vi kommer i följande kapitel presentera resultat av de data som samlats in under den kvantitativa enkätundersökningen som gjorts. Syftet med kapitlet är att tydliggöra resultatet med hjälp av statistiska illustrationer såsom stapel- och cirkeldiagram samt tabeller.

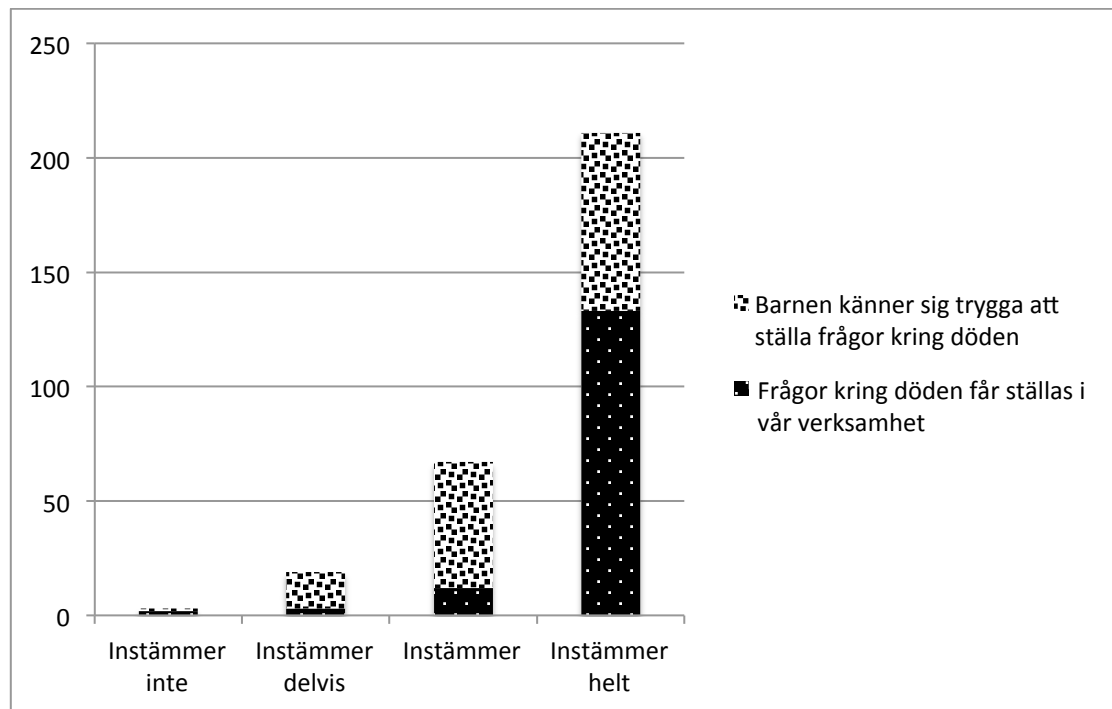
I vår undersökning deltog 150 respondenter varav en majoritet bestod av förskollärare (76,8 %), resterande var övrig personal såsom barnskötare och andra pedagoger i verksamheten, exempelvis specialpedagoger. Den största fördelningen vad gäller ålder finner vi i ålderskategorierna 20-50 år. Däremot i ålderskategorierna 51-60+ ser vi en minskning av antalet deltagare. Undersökningen visar på en jämn spridning av respondenterna vad gäller yrkesverksamma år inom förskolan, cirka 25 % inom respektive kategori; *färre än 4 år, 5-10 år, 11-20 år samt fler än 21år*. Om våra respondenter är medvetna om vad läroplanen belyser när det gäller existentiella frågor kan vi utläsa ett tydligt svar där hela 69 % svarade ja. Något som också är positivt är att enbart 6 % svarade nej, resterande är osäkra.

Vår enkät berör allt från synen på det egna arbetssättet, det praktiska momenten samt hur trygga respondenterna känner sig i arbetet som uppstår om ett dödsfall i anslutning till barngruppen inträffar. 115 av de 150 tillfrågade uppgav att fortbildning inom krishantering definitivt är välbehövligt.

Figur 1. Cirkeldiagrammet ovan förtydligar att av 150 respondenter har endast tre angivit att de inte anser fortbildning inom krishantering som något välbehövligt, vilket inte utesluter individuellt olika skäl hos dem.

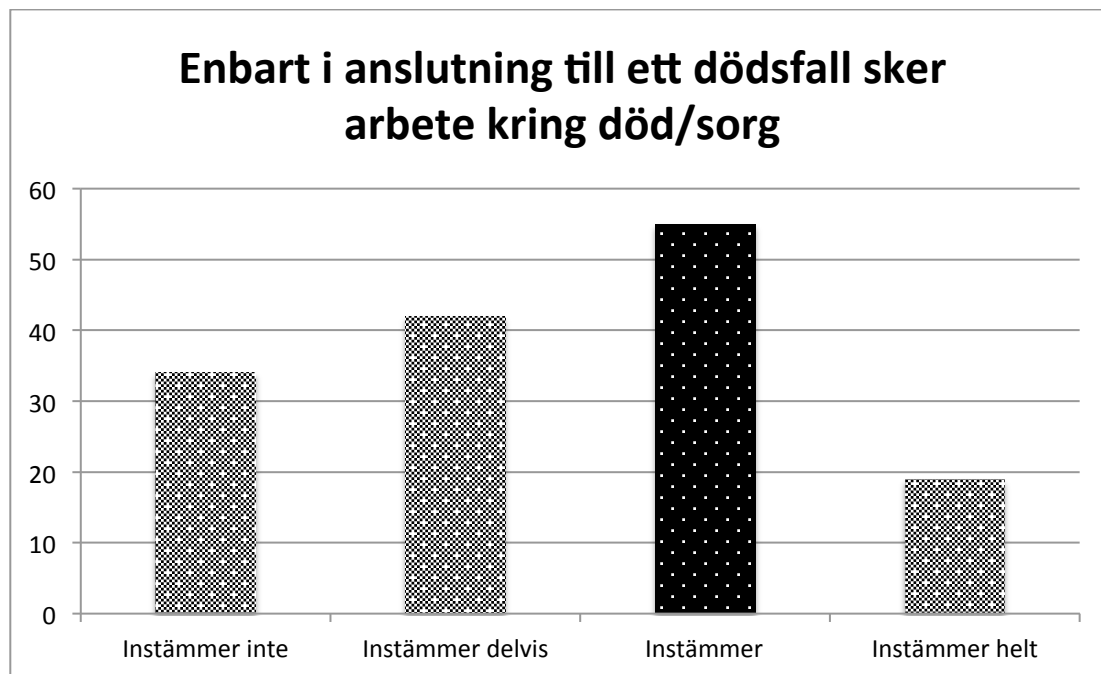
Respondenterna är överens om att frågor kring döden får ställas i deras verksamhet. De är också eniga vad gäller samtal kring döden, dessa bör inte undvikas i avsikt att förskona barn. Däremot när frågan ställs om barn känner sig trygga att ställa existentiella frågor i verksamheten blir svaret inte lika entydigt. Här kan vi utläsa en större spridning på svarsalternativen då frågan är vinklad ur barnens perspektiv.

Figur 2. Ovan visas respondenternas säkerhet kring det egna klimatet och osäkerheten när frågan är riktad ur barnens perspektiv.

Diagrammet ovan tydliggör spridningen över hur våra respondenter svarat vad gäller sin egen uppfattning om klimatet i verksamheten, samt hur trygga barn känner sig i att ställa frågor kring döden enligt de tillfrågade. De mörka staplarna visar respondenternas egen uppfattning om sig själva och den ljusa delen visar hur de tror att barn känner sig. 133 av våra 150 respondenter *Instämmer helt* vad gäller det egna klimatet medan den siffran sjunker till 78 då frågan vinklas ur barnens perspektiv. Även de tre återstående svarsalternativen förändras när frågan ställs ur den vinkeln, *Instämmer* 12/55, *Instämmer delvis* 3/16 samt *Instämmer inte* 2/1. Vi kan alltså tyda att respondenterna känner sig säkrare på vilken typ av frågor som hör hemma i verksamheten jämfört med hur de antar att barnen känner inför att ställa dessa frågor.

Majoriteten av respondenterna har svarat att de delvis inte eller inte alls väver in medvetna inslag som berör död/sorg i de planerade aktiviteter och tematiska arbeten som sker i verksamheten. Vad undersökningen däremot visar är att lån av böcker som rör död/sorg sker avsiktligt och att samtal med barn om den död/sorg som förekommer i barnlitteratur sker. Däremot vid samma fråga kring barnfilm kan vi utläsa att respondenterna i lägre utsträckning väljer att föra samtal kring den död/sorg som är vanligt förekommande i mediet. Respondenterna arbetar alltså inte frekvent med ämnet vad gäller ovan nämnda situationer.

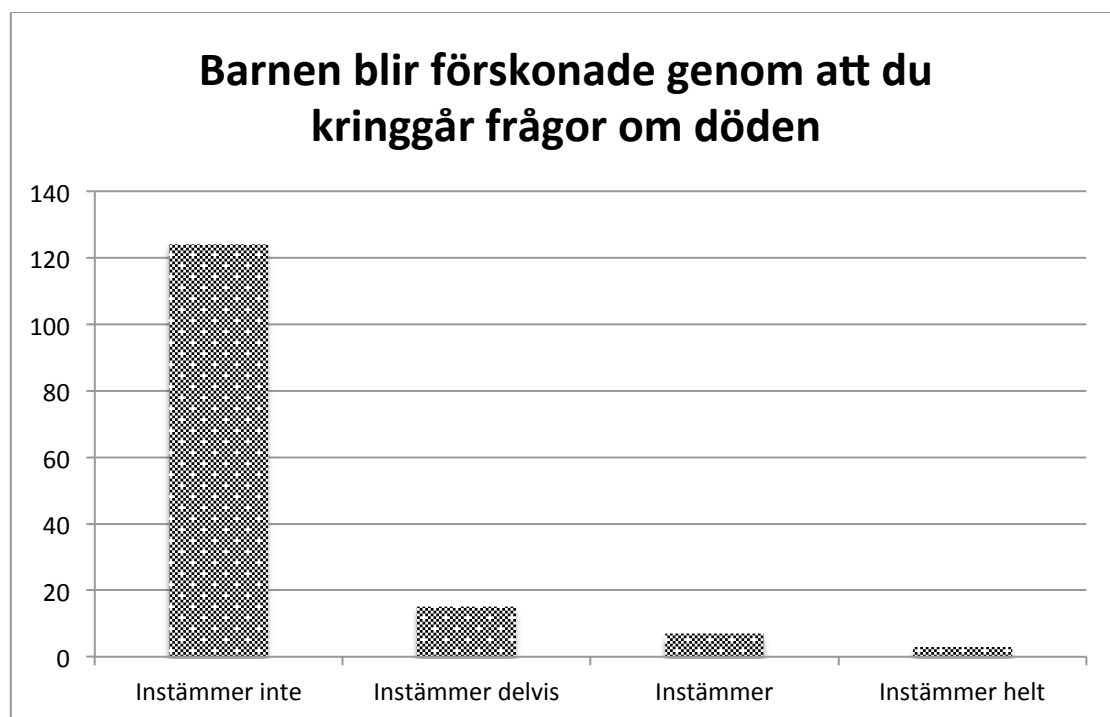

Figur 3. Diagrammet ovan visar *när* arbete kring död/sorg sker i verksamheten, enligt respondenterna själva. Flertalet av de tillfrågade menar att arbete kring död/sorg enbart sker i anslutning till ett dödsfall nära barngruppen, då de är direkt drabbade.

I resultatet kan vi utläsa att respondenterna arbetar olika mycket med frågor som berör död/sorg. Flertalet uppger att de enbart arbetar med ämnet då ett dödsfall inträffar i nära anslutning till barngruppen. Dock menar 34 av de 150 respondenterna att de arbetar med dessa frågor oavsett om det ofattbara inträffat.

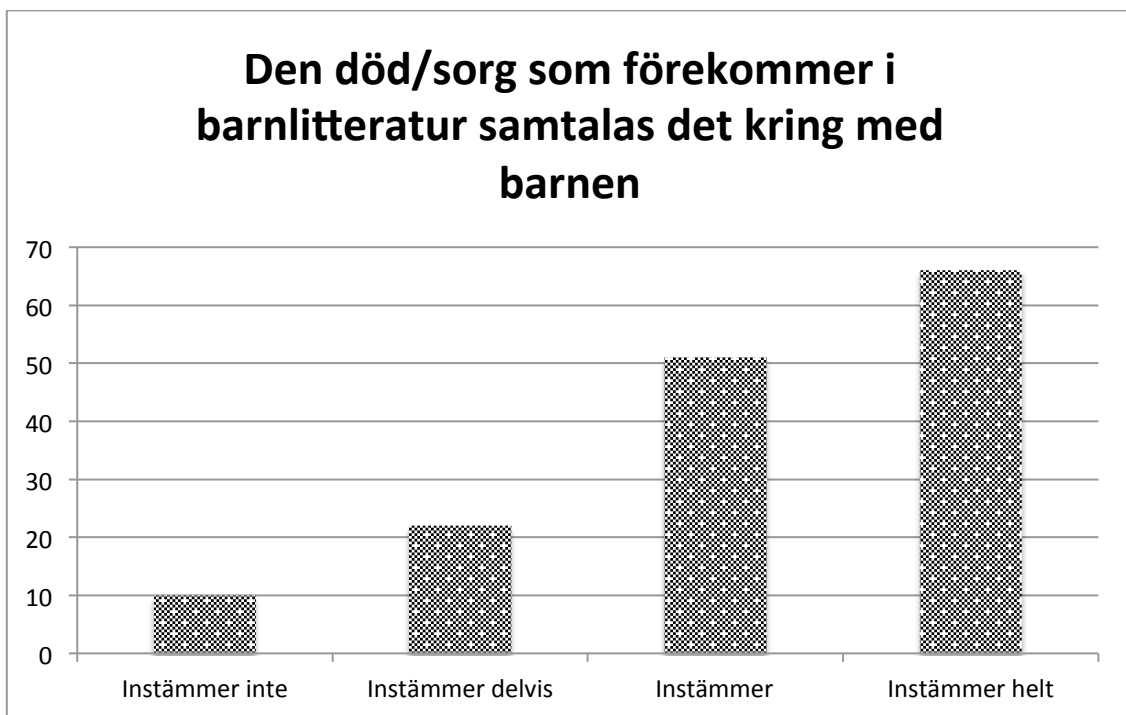
Som vi nämner i vår frågeställning är vi intresserade av att få svar på vilka faktorer som möjligtvis kan påverka *om* eller *hur* pedagoger arbetar med ett så viktigt ämne som döden. Vi har därför jämfört tre huvudkategorier, *utbildning*, *ålder* samt *erfarenhet av dödsfall* kontra övriga frågor i enkäten. Nedan presenteras de resultat som vi finner av intresse och där det finns signifikanta skillnader.

Vilken utbildning man har visade sig ha signifikant betydelse enbart i två avseenden. Förskollärarna visade sig vara mer medvetna om att barnen inte blir förskonade genom att de undgår samtal som berör döden ($p=0,031$) samt att de anser att deras verksamhet ofta väver in dessa frågor. Däremot i frågor som rör vad läroplanen tar upp om existentiella frågor, öppenhet kring ämnet eller om de vet vad som förväntas av dem vid ett dödsfall i anslutning till barngruppen, visar vårt resultat att utbildning inte är av betydelse.

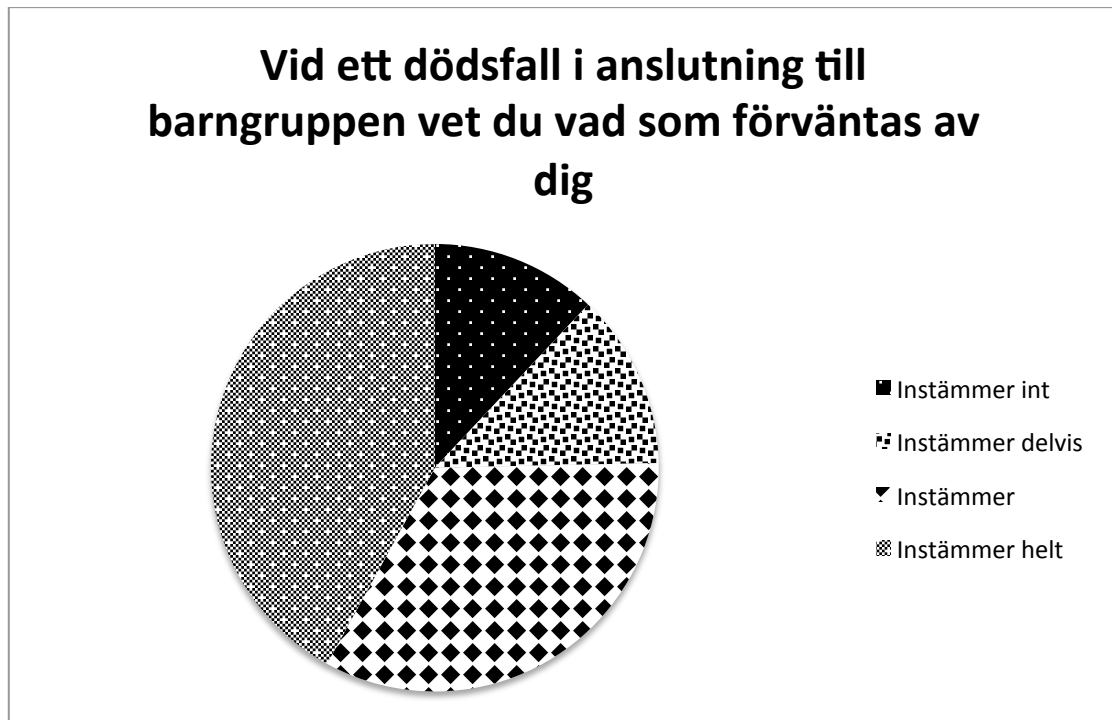
Figur 4. Ovan tydliggörs respondenternas inställning till huruvida samtal om döden bör föras med barn. χ^2 testet visade signifikant skillnad, då de tydligt angav olika svar i frågan beroende på deras utbildning ($p=0,031$).

Vi kan även utläsa i resultatet att olika ålderskategorier samt om man har erfarenhet av dödsfall i anslutning till barngruppen har stor betydelse i hur eller om arbetet sker. Vi har jämfört huruvida ett dödsfall i nära anslutning till barngruppen påverkar olika faktorer som rör medvetenheten kring läroplanen, öppna samtal och åtaganden. Våra jämförelser visar ett tydligt samband mellan vissa enkätsvar och om de tillfrågade har erfarenhet av dödsfall i anslutning till barngruppen. I de fall där respondenterna erfarit ett eller flera dödsfall, kan vi tyda att de är mer medvetna om vad läroplanen tar upp kring existentiella frågor. De känner sig även förberedda och trygga i vad som förväntas av dem vid ett dödsfall. Något som också blir tydligt då vi jämför är att denna grupp genomför fler medvetna samtal med barnen kring död/sorg utifrån den barnlitteratur som nyttjas ($p=0,023$).

Figur 5. Diagrammet förtydligar hur samtal kring död/sorg förs utifrån den befintliga barnlitteraturen. χ^2 testet visade signifikant skillnad i hur medvetna respondenterna är kring att föra samtal om död/sorg i barnlitteratur beroende på om de erfarit dödsfall i nära anslutning till barngrupp ($p=0,023$).

Överlag känner sig majoriteten av respondenterna (113 stycken) trygga i vad som förväntas av dem i en krissituation på grund av dödsfall i anslutning till barngruppen. Vi kan även utläsa av diagrammet nedan att 37 av de tillfrågade känner sig mindre trygga i frågan.

Figur 6. Cirkeldiagrammet tydliggör respondenternas vetskap om vad som krävs vid ett dödsfall i anslutning till barngruppen. Det visades dock då vi genomförde ett Chi² test att ålderskategorin 51-60 känner sig säkrast på vad som förväntas av dem när det ofattbara plötsligt inträffar (p=0,001).

Denna ålderskategori utmärkte sig även vad gäller att aktivt planera aktiviteter, att arbeta med död/sorg tematiskt samt att medvetet köpa in böcker som berör området. Det är även denna ålderskategori som aktivt väver in inslag om död/sorg i verksamheten och inte bara vid ett dödsfall i anslutning till barngruppen.

Oberoende av utbildning och ålder kan vi utläsa att majoriteten av respondenterna någon gång under sin yrkesverksamma tid drabbats av ett eller flera dödsfall i eller i nära anslutning till barngruppen. De 115 respondenter som visade sig vara berörda fick vidare svara på en följdfråga om vem/vilka som avled. Resultatet tyder på att det totala antalet incidenter kring våra 115 ja-svarande är 250 dödsfall. Detta i sin tur innebär fler dödsfall än antalet respondenter. Slår vi ut de dödsfall som våra 115 respondent angivit på hela gruppen, alltså 150 svarande, blir resultatet att varje enskild tillfrågad i genomsnitt har drabbats fler än 1,6 gånger.

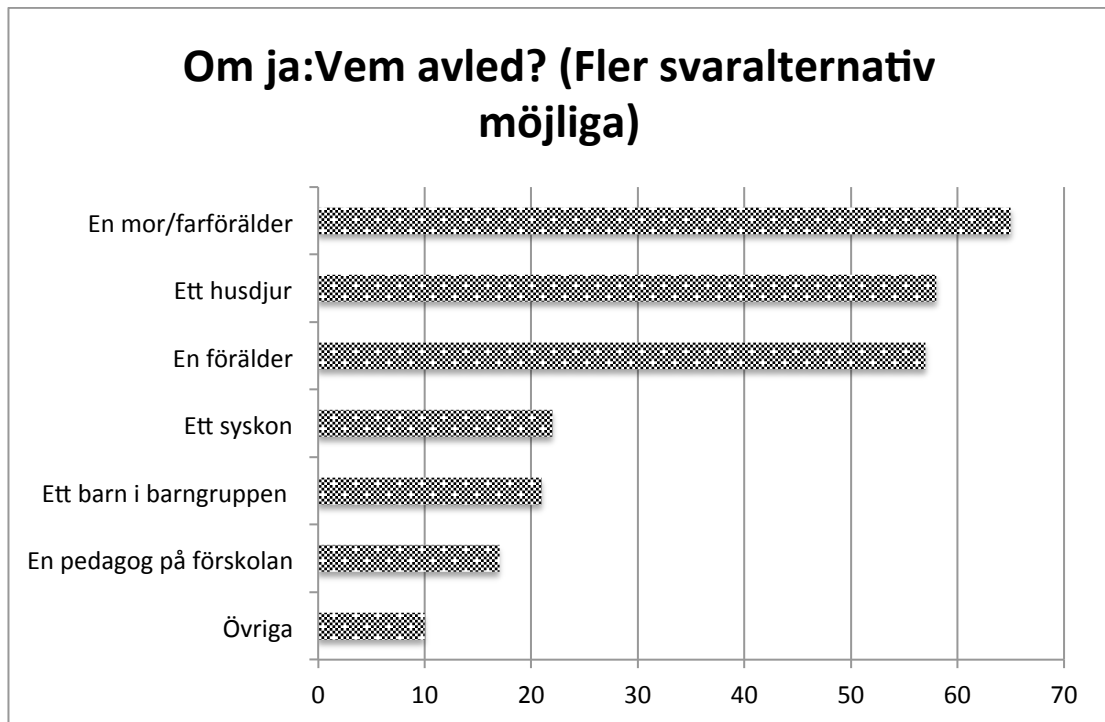
Figur 7.

Tabell 1. Översikt över ålder vs. fråga nummer 5 (se i tabellen)

Fråga 5. Har du under din yrkesverksamma tid varit med om något dödsfall i anslutning till din barngrupp.	Ålder					Totalt
	20 - 30	31 - 40	41 - 50	51 - 60	60 +	
Ja	25	35	34	18	2	114
Nej	20	8	5	1	0	34
Totalt	45	43	39	19	2	148

Kommentar till figur 7 och tabell 1. Cirkeldiagrammet visar att 76,2 % av de tillfrågade har svarat att de erfarit dödsfall i anslutning till barngruppen under sin yrkesverksamma tid. Chi²-testet gav p=0,001 vilket innebär att erfarenheter av dödsfall är signifikant olika beroende på ålder. Ovanstående tabell förtydligar hur de olika ålderskategorierna svarat.

Figur 8. Översikt över vem eller vad som avled. Diagrammet ovan visar på antal dödsfall knutna till våra 115 drabbade respondenter. Vi kan utläsa att en mor/farförälder är det vanligaste dödsfall i nära anslutning till en barngrupp men att både föräldrar och husdjur också har en hög statistik. Räknar vi bort husdjur (58) och övriga (10) är andelen dödsfall ändå många (182).

9 Diskussion

I följande kapitel diskuterar val av metod. Vi resonerar kring studiens syfte och frågeställning; vi vill undersöka om arbetet kring existentiella frågor sker kontinuerligt i förskolan eller om det enbart sker vid ett dödsfall i nära anslutning till barngruppen. Syfte och frågeställning sätts i relation till studiens resultat och den litteratur som presenteras i teoretisk ram samt bakgrund. Vi har även valt att dela in resultatdiskussionen i underrubriker för att underlätta och ge en tydlig överblick samt ett avsnitt med förtydligande svar på våra frågeställningar. Här tillkommer också egna reflektioner kring studien och det resultat som framkommit av enkätundersökningen.

9.1 Metoddiskussion

Som vi tidigare nämnt genomfördes studien med hjälp av en elektronisk enkät. Till en början var vår tanke att personligen lämna ut pappersenkäter till respondenter på förskolor belägna i Marks kommun, Göteborgs kommun samt Alingsås kommun. Vid närmare eftertanke insåg vi hur omfattande det skulle bli att ta sig mellan dessa kommuner och förskolor för att nå ut till tillräckligt många respondenter för att uppnå god reliabilitet. Vi funderade på alternativa lösningar och kom då fram till att en enkät nödvändigtvis inte måste vara i pappersform eller lämnas ut personligen, den kan även vara elektronisk. Eftersom vi inte är lika bekanta med hur en elektronisk enkät ter sig, införskaffade vi information och sökte även efter ett program att skapa vår enkät i. När vi kände oss pålästa och funnit ett lämpligt program skapade vi enkäten. Vårt verktyg till enkäten blev Google formulär. Vi ser många fördelar med en elektronisk enkät, det är lättarbetat, bra sätt att nå ut till respondenter och framförallt så försvarsstatistiken in automatiskt. Vi är positivt överraskade av det snabba och stora gensvar som vår enkät fick. Föreställningen om att det skulle bli svårt att uppnå vår ambition på 100 respondenter avfärdades redan första dagen. Något som vi reflekterat över är att de ålderskategorier som innefattar äldre respondenter har färre svarande. Våra antaganden är att detta påverkats av att enkäten är elektronisk och publicerad på Facebook samt att det möjligen är färre aktiva pedagoger i den ålderskategorin. Med hänvisning till vårt resultat anser vi att respondenterna har uppfattat enkätfrågorna homogent men haft olika uppfattningar, vilket resulterat i bred spridning på de olika svarsalternativen. Vi har även reflekterat över det höga deltagandet av de som erfarit dödsfall i vår undersökning och resonerat kring om dessa finner vår enkät mer betydelsefull att besvara jämfört med någon som ej drabbats. Är det detta som påverkar mängden dödsfall i vår undersökning eller sker det så frekvent? Tack vare vår handledare som är insatt i den kvantitativa forskningen fick vi utmaningen att gå vidare för att finna statistiskt säkerställda skillnader i resultatet. Hon introducerade oss till IBM SPSS 21, där vi fann flera signifikanta resultat och kunde säkerställa skillnader i uppfattningar. Vi upplever att valet av metod och program var rätt för att undersökningen skulle få de bästa förutsättningarna.

9.2 Resultatdiskussion

9.2.1 Öppna samtal och styrdokument

Med hänvisning till vårt resultat kan vi yttra oss om att pedagoger i stor utsträckning anser sig vara öppna för existentiella frågor från barn. Inte heller anser respondenterna att dessa samtal bör undvikas i syfte att skona barn. Via ett Chi² test fann vi signifikans, utbildning visade sig ha betydelse för i vilken utsträckning dessa samtal genomförs ($p=0,031$). Förskollärarna var mer benägna till existentiella samtal. Trots att de tycks ha ett öppet klimat i verksamheten verkar inte barn känna sig bekväma att ställa dessa frågor, enligt respondenterna. Precis som Bøge och Dige (2006) påpekar är det vi vuxna som måste öppna upp för samtal kring dessa frågor och inte vänta på att barn ska vara initiativtagarna. Vårt antagande är att klimatet är öppet men bristen på både kunskap och påbörjan till samtal gör att barn väljer bort livsfrågor. Döden har blivit ett tabuämne och vi gör oss själva en otjänst genom att inte samtala om den. Vetskap om vårt uppdrag vad gäller existentiella frågor i vårt styrdokument verkar respondenterna vara väl bekanta med då över två tredjedelar (69%) bekräftade att de vet vad som tas upp angående livsfrågor. Enbart 6% svarade nej och resterande angav att de var osäkra. Är den procentuella andelen ja-sägare så stor för att respondenterna faktiskt vet vad Lpfö98 (rev. 2010) tar upp eller har vi riktat frågan så att samvetet gör sig påmint? Vi förutsätter att svaret är sanningsenligt men anar ändå att samvetet påverkat. Vi har under hela vår utbildning utgått från läroplanen men aldrig uppfattat mål som rör livsfrågor. Med anledning av vår undersökning kunde vi enbart finna följande: barn ska i förskolan få möjlighet till att dela med sig av tankar och reflektera över livsfrågor (Lpfö98 rev. 2010).

9.2.2 Ålder

Av resultatet kan vi även tyda att den ålderskategori som utmärkte sig i merparten frågor är mellan 51-60 år gamla. Överlag har vederbörande ett medvetet arbetssätt kring planerade aktiviteter, tematiskt arbete samt inköp av barnlitteratur. Dessa moment sker inte enbart i anslutning till ett dödsfall kopplat till barngruppen. Denna ålderskategori utmärker sig i flertalet frågor som rör medvetenhet och aktivt arbete kring död/sorg. Foster (1990) förklarar att barn var mer närvarande under livets skeden förr vilket innebär en mindre blygsamhet och rädsla inför att tala om döden. Med hänvisning till Foster menar vi att ålderskategorin 51-60 är orädda inför samtal om döden. Dock känner vi oss osäkra på vad Foster menar med barn *förr*, syftar Foster till denna ålderskategori samt deras föräldrar och bär dessa respondenter i så fall med sig en del av *förr* då död var ett naturligt samtalsämne.

9.2.3 Erfarit dödsfall

Med ålder och tid i verksamheten växer erfarenheter och så även oddsen för att drabbats av det ofattbara. Vi kan tydligt utläsa att ju äldre de tillfrågade är, desto fler bli ja-svaren i frågan om de erfarit dödsfall i anslutning till barngrupp. Detta innebär emellertid inte att yngre pedagoger är skonade utan snarare att med lång erfarenhet inom verksamheten ökar sannolikheten för att redan ha drabbats. Dessa respondenter har erfarit död i och kring barngrupp vilket innebär sorg för dem men också för barnen. Pedagoger utgör en viktig roll för att på bästa möjliga sätt ge barnet information om vad som hänt på en nivå som är lämplig för dess kognitiva förståelse (Chesterson 2011). Även Dyregrov (2002) påpekar vikten av

information till barn samt ärlighet trots att den kan kännas tung och jobbig att förmedla. Informationen kan till en början tas emot av barnet med negativa reaktioner, dock har studier visat att barn i förskolan missgynnas av att inte få ta del av information och möjligheten till bearbetning. Studien visar även att barn i det långa loppet utvecklas mer likvärdigt med de barn som inte drabbats om de får chans till just information och bearbetning (Bøge & Dige 2006)

9.2.4 Barnlitteratur och barnfilm som verktyg

Barnlitteratur kan många gånger lösa frågor kring vanliga dilemman som kan uppstå i förskolan men bör även ses som ett verktyg för att beröra känsliga ämnen såsom hur barn blir till, skilsmässa och död/sorg. Att få möjlighet att träda i och ur olika roller innebär en prövning då barn konfronteras med olika känslor men också en god chans till bearbetning genom fantasin (Bendt 1993). De respondenter som erfarit ett eller flera dödsfall är mer benägna att samtala med barn kring död/sorg utifrån den barnlitteratur som nyttjas. Sedermera kan vi utläsa att majoriteten av alla tillfrågade i lägre utsträckning väljer att föra samtal kring den död/sorg som förekommer i barnfilm. Sedney (2002) klargör att barn exponeras för död/sorg i många av de populära barnfilmerna vilket blir en unik inkörsport till samtal och diskussioner kring området för verksamma pedagoger. Hon förtydligar vidare vikten av pedagogens uppdatering kring de filmer som barn ofta samtalar om och återspeglar i sin lek. Colman o.a. (2014) påpekar fördelen med förekomst av död i mediet då det anses bidra till barns förståelse för död/sorg förutsatt att pedagogen nyttjar möjligheten. Med hänsyn till litteraturen och egna erfarenheter menar vi att pedagoger överlag bör bli bättre på att ta tillvara på de möjligheter som ges i barnlitteratur och film. Barnlitteratur är ett vanligt förekommande redskap i verksamheten men öppna frågor kring sagan bör ställas mer frekvent för barnets egen utveckling, vart är exempelvis Alfons Åbergs mamma? Här kan något så naturligt som en sagostund öppna upp för en diskussion kring död eller separation om pedagogen medvetet ställer en öppen riktad fråga. Dock är barnfilm inte vanligt förekommande i verksamheten utan ses generellt som något som i större utsträckning ses på hemmaplan. Vi anser att de verksamma i högre grad bör se mediet som ett pedagogiskt verktyg och göra det didaktiskt genom att själva sätta sig in i de filmer som barn finner aktuella för att sedan kunna utgå från barns intresse.

9.2.5 Dödsfall och separation

När vi påbörjade vårt arbete fanns en föreställning om att död och sorg givetvis sker i verksamheten men inte i den utsträckning som vår studie visar. Resultatet var skrämmande. Den sociala bakgrund eller tillhörighet vi har är inte hithörande, inför döden är alla lika och vi drabbas oavsett om vi är gammal eller ung, fattig eller rik. Antalet respondenter som angivit att de erfarit död i anslutning till barngruppen var 115 av 150. Inte nog med att de drabbade respondenterna var många, dödsfallen knutna till dem var desto fler. Vid avslutad enkätstudie var det totala antalet dödsfall uppe i 250. Farhågan om att den siffran kan vara högre är möjlig då de tillfrågade enbart kunde fylla i vem/vilka som avlidit och inte hur många. Ett dödsfall i anslutning till barngruppen är inte ett vanligt skeende men verkar trots allt förekomma relativt ofta enligt vår statistik. Enligt Bøge och Dige (2006) förlorar var tredje barn i Sverige en av sina föräldrar till följd av skilsmässor, separationer eller dödsfall. I förskolan möter vi alltså

inte bara de barn som förlorat en förälder utan även andra anhöriga, vilket gör att risken ökar för pedagoger att möta barn med sorg. Den separation som varar över längre tid innebär för barnet ett smärtsamt inre drama. Ett barn som har förlorat en anknytningsperson har ett aktiverat anknytningssystem vilket innebär stor påfrestning och ökad aggressivitet mot både vuxna och jämnåriga (Broberg, Hagström & Broberg 2012). Jarratt (1996) menar att barn hanterar sorg på olika sätt. Till följd av att en anhörig dör kan barnet få problem med mardrömmar och då även få svårt att skilja på vad som är dröm och verklighet. Torbic (2011) förklarar vidare att oavsett mardrömmar kan barnet ha svårt att skilja på död och sömn vilket i sin tur kan leda till en viss oro inför att gå och lägga sig. Den vuxne kan med fördel sänka kraven och sätta sin utgångspunkt i att barnet är yngre än vad han/hon är för att lugna och ge viss tröst. Dessa är bara få av de reaktioner ett barn kan uppvisa. Pedagoger i verksamheten måste vara uppmärksamma på barn och hur de mår för att sedan kunna anpassa verksamhet utefter dem. Barn ska aldrig behöva anpassa sig till verksamheten.

9.2.6 Fortbildning och utbildning

Trots flera års studier är det en svår uppgift pedagoger ställs inför och som de saknar kompetens i. Detta kan vi även utläsa att majoriteten av våra respondenter håller med om då vår undersökning tydligt visar att fortbildning inom krishantering anses välbehövligt. Enligt Ekvik (2005) har pedagoger i förskolan ett unikt utgångsläge tack vare den tid som spenderas med barn. Här har man byggt upp en trygg grund, i en förhoppningsvis lustfull miljö där barn trivs. Vi menar att vår utbildning syftar till att lära oss arbeta pedagogiskt och utföra varje moment didaktiskt vilket vi således gör när det gäller matematik, naturvetenskap, svenska och andra ämnen vi är skolade i. Däremot när vi ställs inför den sorg som ett dödsfall i nära anslutning till barngruppen för med sig står vi handfallna. Vi har inte någon gång under vår utbildning fått till oss varken information eller kunskap om huruvida frekvent det är med dödsfall och andra separationer i verksamheten. Bøge och Dige (2006) styrker bristen på detta genom förklaringen om att en pedagogisk utbildning sällan medför förberedelser eller praktiska exempel på hur krissituationer ska hanteras. Våra siffror tyder på att varje enskild respondent i vår undersökning har drabbats 1,6 gånger om vi slår ut antalet dödsfall på hela gruppen. Med anledning av vårt resultat upprör avsaknaden av information om ämnet i vår utbildning då siffrorna visar på hur vanligt förekommande dödsfall i anslutning till barngruppen är. Bristen på information leder till att vi med största sannolikhet kommer agera som majoriteten av vuxna, alltså exkludera barn för att bespara dem den smärta som död av en anhörig för med sig (Foster 1990). Det agerandet strider emot hur vi faktiskt ska bemöta barn i sorg. Istället borde vi i vår utbildning få kunskap om barn och sorg samt hur vi ska agera när det ofattbara plötsligt inträffar. Ekvik (2005) pekar på det största felet vuxna gör, att inte se sorgen för vad den är och försumma den. Sorgen måste få den plats och det utrymme den behöver för att på bästa sätt kunna bearbetas. Genom att vara öppen och genuint intresserad kommer barnet få förtroende för pedagogen vilket leder till att barnet kan hjälpas samt utvecklas i sin svåra situation (Bøge & Dige 2006). Något som också kan underlätta i barns eventuella bearbetning av sorg är att pedagoger tidigt börjar hjälpa dem med att hantera sina starka känslor såsom ilska, glädje och sorg (Broberg, Hagström & Broberg 2012). På grund av hur vuxna i välmening agerar exkluderas barn från ritualer och tillfällen som hör döden till där samtal och information utesluts. Barn som förlorat en förälder och inte får möjlighet till

bearbetning eller deltagande i dessa ritualer drabbas i större utsträckning av psykisk ohälsa eller depression (Chesterson 2011). Fahrman (1993) hänvisar till en studie som gjordes på 50-talet över barn och deras självmordsbeteende där vi blir informerade om att i 75-80 % av fallen var föräldrar frånvarande på grund av skilsmässa, sjukdom eller dödsfall. Med anledning av hur det ser ut i dagsläget kring psykisk ohälsa, befarar vi att denna siffra är högre. Om vi kunnat motverka detta redan i förskolan hade färre barn drabbats av psykisk ohälsa och de anhöriga av mindre lidande. Därför vill vi nu poängtera vikten av kunskap så att tidiga insatser blir räddningen för barn i sorg. Vi anser även att om en förändring i samhället ska möjliggöras krävs en helt annan öppenhet redan från början i livet, och vi vill givetvis vara med och forma den redan i förskolan.

9.2.7 Förtydligande av frågeställningar

För att på ett tydligt sätt besvara våra frågeställningar vill vi summera kortfattat:

Hur tar man tillvara på befintliga redskap som finns i verksamheten och kopplar dem till ämnet död/sorg? Vi har med hjälp av vår undersökning upptäckt att den befintliga barnlitteratur som finns i verksamheten används på ett positivt sätt, där pedagogerna medvetet samtalar om den död och sorg som förekommer i litteraturen. Vi har även funnit att respondenterna i stor utsträckning anser att klimatet i deras verksamhet är öppet och barnen är välkomna att ställa alla typer av existentiella frågor.

Vid vilka situationer sker arbetet kring frågor som rör död och eventuell sorg? Vår undersökning har bidragit till en bättre förståelse för *om* och *när* arbete kring död och sorg sker. Vi kan i resultatet utläsa att majoriteten av respondenterna arbetar med död och sorg enbart i anslutning till ett dödsfall. Dock utmärkte sig en ålderskategori vad gäller planerade aktiviteter och tematiskt arbete där syftet är att samtala om ämnet. Även inköp av böcker sker medvetet i syfte att använda dessa som verktyg i samtal med barn. Ålderskategorin visar att arbete kring död och sorg inte enbart sker i anslutning till ett dödsfall.

Vilka faktorer påverkar det aktiva arbetet med frågor som rör död och eventuell sorg? Vilken utbildning respondenterna har spelar inte någon betydande roll, tyvärr. Istället visar vår undersökning att ålder och erfarenhet av dödsfall i nära anslutning till barngrupp har stor betydelse för *om* och *hur* respondenterna arbetar med ämnet.

9.3 Didaktiska konsekvenser

Vår förhoppning är att du som läst inser vikten av sorgearbete, oavsett om det är separation via skilsmässa eller död. Pedagoger eller andra verksamma i förskolan eller skolan bör innan de drabbats nyttja de möjligheter som finns framför dem. Vi menar alltså att de borde ställa fler riktade samt öppna frågor för att utveckla barns egen förståelse kring död/sorg. Det handlar om att ha ett reflekterande tankesätt och medvetet använda sig av de verktyg som redan finns i verksamheten i syfte att belysa ämnet. Ofta väljer vi teman och andra aktiviteter utifrån beprövade kategorier såsom fordon, bondgård, vatten, att vara en bra kompis o.s.v. när vi istället kan koppla an till mer aktuella intressen som barn har (Frozen, Cars, Hello Kitty).

Idag upplever vi att barn har god kunskap om tekniska ting såsom lärplattor och mobiltelefoner men saknar förståelse och vetskap om dödens existens. Vi anser att det är vår roll som pedagoger att ge barn förutsättningar till bearbetning av sin sorg. Detta kan bara ske om vi är medvetna, arbetar aktivt och väver in existentiella frågor i verksamheten.

Vi hoppas dessutom att tydliggörandet från vår studie kommer ligga till grund för en förändring samt förbättring i de pedagogiska utbildningarna vid Högskolan i Borås. Vår utbildning har inte gett oss någon form av information om varken separation eller dödsfall trots att det är vanligt förekommande, vilket vi ser som en brist. Förbättringarna bör innebära att kommande studenter får med sig vetskap, kunskap och verktyg för att hantera en krissituation.

9.4 Egna reflektioner

Valet av undersökningsämne kan vi härleda till en tragisk bortgång vilken fick oss att inse ämnets relevans och aktualitet. Arbetet har inte bara inneburit lärdom utan också bearbetning för egen del då erfarenheten av att vara direkt drabbad eller anhörig inneburit en helt annan syn på död/sorg. Tack vare arbetets tunga men intressanta ämne har vi med lätthet tagit oss an uppgiften. Vi har haft ett gott samarbete och inte fördelat arbetet utan vi har gemensamt skrivit fram det färdiga arbetet. Den teoretiska ram som studien utgått från anser vi är den mest relevanta. Anknytningsteorin syftar mestadels till separationer över tid och att anknytningspersonen återvänder vilket inte är fallet i vår undersökning. Därför kan kopplingar till andra teoretiker såsom Piaget och utvecklingsteorin även göras. Utvecklingsteorin grundar sig i att människor har ett behov av att förstå sin omvärld, utan förståelse för varför saker runt om dem sker upplever de en mental obalans och ångest (Hwang & Nilsson 2011). Även denna teori finner vi intressant och relevant i anslutning till vårt ämne då vi tar upp ex. öppna samtal. Om vidare forskning blir möjlig skulle vi gå djupare in på själva tillfället då en förskola försatts i kris via dödsfall. Detta för att kunna studera hur man gick tillväga *då* och hur de vidare arbetar *nu*. Val av metod skulle förslagsvis bli enkät med kompletterande intervju. Trots hög svarsfrekvens kan vi reflektera över vad en pilotstudie hade inneburit för vår utformning av enkäten. Respondenterna kunde enbart välja vem eller vad som avled och inte hur många i varje kategori, detta ställer vi oss kritiska till. Antalsalternativ hade varit intressant för att få fram det korrekta antalet dödsfall, vilket vi efterhand kan reflektera över om vi fått fram i vår studie. Tack vare undersökningsämnet känner vi oss mer förberedda och pålästa inför att möta barn i sorg.

10 Referenser

Bendt, Ingela (1993). *Mörker och ljus: små barns livsfrågor är också vuxnas*. Stockholm: Utbildningsradion

Björkdahl Ordell, Susanne & Dimenäs, Jörgen (2007). *Lära till lärare: att utveckla läraryrket - vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Broberg, Anders (2008). *Anknytning i praktiken: tillämpningar av anknytningsteorin*. 1. utg. Stockholm: Natur och kultur

Broberg, Malin, Hagström, Birthe & Broberg, Anders (2012). *Anknytning i förskolan: vikten av trygghet för lek och lärande*. 1. uppl. Stockholm: Natur & Kultur

Bøge, Per & Dige, Jes (2006). *Möta barn i sorg: handlingsplan för skola och förskola*. Stockholm: Sveriges utbildningsradio (UR)

Chesterson, Ken (2011). *När en förälder plötsligt dör: att hjälpa barn genom trauma och sorg*. Vaxholm: Insidan

Colman, I., Kingsbury, M., Weeks, M., Atallahjan, A., Bélair, M., Dykxhoorn, J., Hynes, K., Loro, A., Martin, M.S., Naicker, K., Pollock, N., Rusu, C. & Kirkbride, J.B. 2014, "CARTOONS KILL: casualties in animated recreational theater in an objective observational new study of kids' introduction to loss of life", *BMJ (Clinical research ed.)*, vol. 349, no. dec16 8. [2015-05-01]

Dyregrov, Atle (2002). *Katastrofpsykologi*. 2., [uppdaterade och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Dyregrov, Atle (2007). *Sorg hos barn: en handledning för vuxna*. 2., [rev.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Edman, Gillis & Dahlgren, Åsa (2005). *Sorgen är kärlekens pris*. Göteborg: Tre böcker

Ekvik, Steinar (1993). *Skolan och elever i sorg*. Lund: Studentlitteratur

Ekvik, Steinar (2005). *Tysta tårar: när barn sörjer*. Stockholm: Verbum

Fahrman, Monica (1993). *Barn i kris*. Lund: Studentlitteratur

Falk, Kati & Lönnroth, Ami (1999). *Nära döden - nära livet: en bok om mod och livsvilja*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Foster, Sis (1990). *Barn, död och sorg: om barn i sörjande familjer*. Stockholm: Norstedt

Gyllenswärd, Göran (1997). *Stöd för barn i sorg*. 1. uppl. Stockholm: Rädda barnen

Hwang, Philip & Nilsson, Björn (2011). *Utvecklingspsykologi*. 3., rev. utg. Stockholm: Natur och kultur

Jarratt, Claudia Jewett (1996). *Barn som sörjer: att hjälpa barn att klara av separationer och förluster : [skilsmässa, dödsfall, frånvaro, adoption, fostervård, förlust av syskon]*. Göteborg: Slussen

Läroplan för förskolan Lpfö 98. [Ny, rev. utg.] (2010). Stockholm: Skolverket

Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2442>

Raundalen, Magne & Schultz, Jon-Håkon (2007). *Krispedagogik: hjälp till barn och unga i kris*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur

Sedney, M.A. 2002, "Maintaining Connections in Children's Grief Narratives in Popular Film", *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 72, no. 2, pp. 279-288. [2015-04-29]

Thurén, Torsten (1991). *Vetenskapsteori för nybörjare*. 1. uppl. Stockholm: Runa

Torbic, H. 2011, "Children and Grief: But What About the Children?", *Home Healthcare Nurse: The Journal for the Home Care and Hospice Professional*, vol. 29, no. 2, pp. 67-77 [2015-02-04]

Trost, Jan (2012). *Enkätboken*. 4., uppdaterade och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. (2002). [2015-02-04]

Tillgänglig på Internet: http://www.cm.se/webbshop_vr/pdf/etikreglerhs.pdf

Worden, J. William (1996). *Children and grief: when a parent dies*. New York: Guilford Press

Öhman, Margareta (2003). *Empati genom lek och språk*. 2., [aktualiserade] uppl. Stockholm: Liber

11 Bilagor

11.1 Bilaga 1, Missivbrev

Hej!

Vi är två blivande förskollärare som är i full gång med vårt examensarbete. Under vår utbildning har vi båda uppmärksammat problematiken kring dödsfall i nära anslutning till ett barn i barngruppen. Då vi anser att detta är en mycket komplex situation som vi pedagoger ställs inför och som vi samtalar relativt lite med barnen om, väljer vi att rikta undersökningens fokus på just sorgearbete i och kring barngrupper.

Vi skulle vilja att du avsatte några minuter av din tid (ca. 4 min) för att besvara vår enkät som kommer ligga till grund för vårt arbete om små barn och sorg. Du bestämmer själv om du vill delta, det är frivilligt och vi är ytterst tacksamma för din hjälp. Vi vill poängtera att du ska ange det alternativ som du känner överensstämmer med hur du faktiskt arbetar. Enkätundersökningen kommer enbart användas i vårt examensarbete som syftar till att bredda vår kunskap inom ämnet då vi finner det ytterst angeläget.

För att vi ska kunna genomföra vår studie och samla in så mycket material som möjligt behöver du besvara enkäten senast 13/4.

Har du några frågor eller funderingar är du varmt välkommen att maila till någon av oss:

Ida Karlsson

s12xxxx@student.hb.se

Sara Henrikson

s12xxxx@student.hb.se

Tack för att du tar dig tid!

Väl mött!

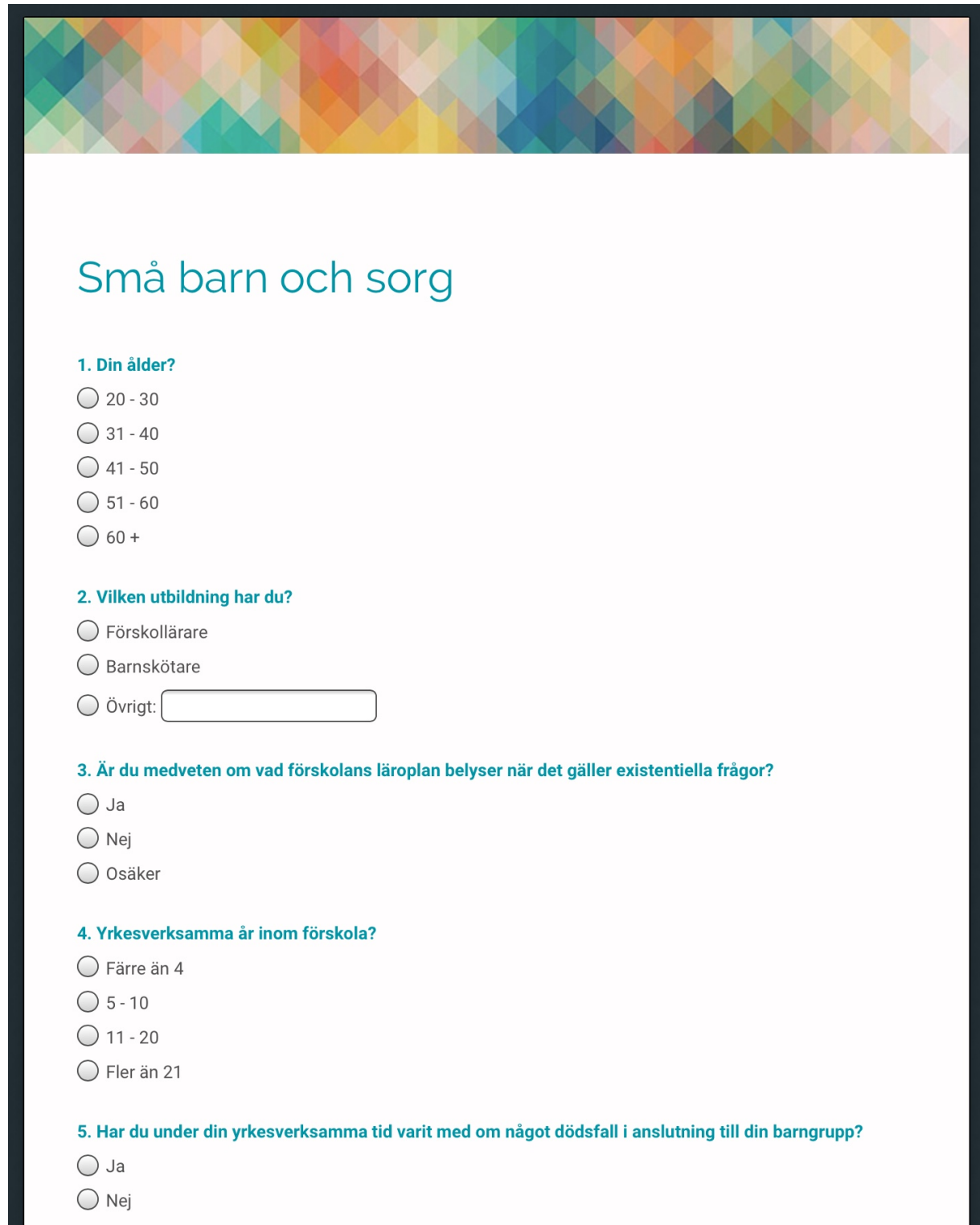
Ida & Sara

Klicka på länken nedan för att delta:

https://docs.google.com/forms/d/1R_Z0NNyPY5695v-shFsoRrFeWm7stBClh-Pfu4IORv4/viewform?usp=send_form

11.2 Bilaga 2, Enkät

Nedan får ni en överblick på hur den elektroniska enkäten såg ut samt alla frågor i wordformat.

Små barn och sorg

1. Din ålder?

20 - 30

31 - 40

41 - 50

51 - 60

60 +

2. Vilken utbildning har du?

Förskollärare

Barnskötare

Övrigt:

3. Är du medveten om vad förskolans läroplan belyser när det gäller existentiella frågor?

Ja

Nej

Osäker

4. Yrkesverksamma år inom förskola?

Färre än 4

5 - 10

11 - 20

Fler än 21

5. Har du under din yrkesverksamma tid varit med om något dödsfall i anslutning till din barngrupp?

Ja

Nej

Små barn och sorg

En enkätundersökning om pedagogers arbete kring frågor som rör definitiv förlust runt eller i barngruppen.

1. Din ålder?

20 - 30

31 - 40

41 - 50

51 - 60

60 +

2. Vilken utbildning har du?

Förskollärare

Barnskötare

Övrigt:

3. Är du medveten om vad förskolans läroplan belyser när det gäller existentiella frågor?

Ja

Nej

Osäker

4. Yrkesverksamma år inom förskola?

Färre än 4

5 - 10

11 - 20

Fler än 21

5. Har du under din yrkesverksamma tid varit med om något dödsfall i anslutning till din barngrupp?

Ja

Nej

6. Om ja: Vem avled? (Fler svarsalternativ möjliga)

En förälder
Ett syskon
En mor/farförälder
En pedagog på förskolan
Ett barn i barngruppen
Ett husdjur
Övrigt:

7. Frågor kring döden får ställas i vår verksamhet.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

8. Barnen känner sig trygga att ställa frågor kring döden.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

9. Barnen blir förskonade genom att du kringgår frågor om döden.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

10. Medvetna samtal som rör döden bör undvikas med barnen.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

11. Planerade aktiviteter där syftet är att samtala om döden förekommer.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

12. Enbart i anslutning till ett dödsfall sker arbete kring sorg/död.

1 2 3 4

Instämmer inte Instämmer helt

13. I våra tematiska arbeten vävs inslag som berör död/sorg in.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

14. Inköp och lån av böcker som rör död/sorg sker avsiktligt.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

15. Den död/sorg som förekommer i barnlitteratur samtals det kring med barnen.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

16. Den död/sorg som förekommer i barnfilmer samtals det om med barnen.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

17. Verksamheten väver ofta in frågor som rör död/sorg.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

18. Arbete kring död/sorg prioriteras oavsett dödsfall.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

19. Vid ett dödsfall i anslutning till barngruppen vet du vad som förväntas av dig.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

20. Fortbildning inom krishantering är välbehövlig.

1	2	3	4
Instämmer inte			Instämmer helt

HÖGSKOLAN I BORÅS

Besöksadress: Allégatan 1 · Postadress: 501 90 Borås · Tfn: 033-435 40 00 · E-post: registrator@hb.se · Webb: www.hb.se